

ІМПЕРАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ У СИСТЕМІ ЕКСПРЕСИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВ ХРИСТИАНСЬКОЇ МОРАЛІ У „КОДЕКСІ ВЕЛИКОЇ ЖІНКИ” ВІД ГАЛИНИ ТАРАСЮК: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ОПИС

Раїса Козак. Імперативні конструкції у системі експресивних синтаксичних засобів відтворення основ християнської моралі у „Кодексі великої жінки” від Галини Тарасюк: когнітивно-дискурсивний опис.

У статті зосереджено увагу на важливості дослідження мовних засобів розкриття в художньому дискурсі мотивів народного світорозуміння та їх ролі у формуванні християнської духовно-культурної моралі. Акцентовано на важливості експресивного елемента в синтаксисі. Визначено когнітивну природу імперативних конструкцій як засобу експресивного синтаксису в мовотворчості Галини Тарасюк.

Ключові слова: художній дискурс, когнітивно-дискурсивна парадигма, когнітивна специфіка, імперативні конструкції, експресивність, експресивний синтаксис, мораль, християнська мораль, заповідь.

Raisa Kozak. Imperative constructions in expressive syntax system of reproduction foundations of Christian morality in the „Code of large women” by Galina Tarasyuk: cognitive-discursive description.

В статье сосредоточено внимание важность исследования языковых средств раскрытия в художественном дискурсе мотивов народного миропонимания и их роли в формировании христианской духовно-культурной морали. Акцентировано на важности экспрессивного элемента в синтаксисе. Определены когнитивную природу императивных конструкций как средства экспрессивного синтаксиса в творчестве Галины Тарасюк.

Ключевые слова: художественный дискурс, когнитивно-дискурсивная парадигма, когнитивная специфика, императивные конструкции, экспрессивность, экспрессивный синтаксис, мораль, христианская мораль, заповеди.

Raisa Kozak. Imperative constructions in expressive syntax system of reproduction foundations of Christian morality in the „Code of large women” by Galina Tarasyuk: cognitive-discursive description.

In the article the attention is paid to the possibility to research linguistic means of folk world outlook motives discovering in literary discourse and their role in forming of Christian spiritual moral. The emphasis is made on importance of expressive element in syntax. The cognitive character imperative construction of harrow band expressive syntax in individual style by Halyna Taras'uk is researched.

Key words: literary discourse, cognitive-and-discursive paradigm, cognitive specificity, imperative construction, expressiveness, expressive syntax, moral, Christian moral, commandment.

На думку О. С. Хом'якова „не з розуму самого тільки з'являється мистецтво. Воно не є творінням самітної особистості і її егоїстичної безпристрасності. У ньому зосереджено й відбито повноту людського життя з освітою, волею й віруванням людини. Художник не творить власною своєю силою: духовна сила народу творить у художників. Тому й очевидно, що будь-яке художництво має бути і не може не бути народним. Воно є цвітом духу живого, який підіймається до свідомості, чи <...> – образ самоусвідомленого життя” [7, с. 56]. З огляду на таке тлумачення вважаємо, що одним із важливих завдань лінгвістики у дослідженні мовотворчості письменника стає розкриття того, як мовними засобами в його художньому світі відбиті основні мотиви народного світорозуміння і яка їх роль у формуванні християнської духовно-культурної моралі.

Мораль – „система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства” [2, с. 540]. У повсякденному побуті, в науково-популярній літературі під мораллю розуміють сукупність норм, правил поведінки, які спрямовують, впорядковують дії людей. Моральна свідомість відображає ці дії у вигляді відповідних уявлень норм, принципів, суспільних і моральних ідеалів, понять добра / зла, справедливості / несправедливості. Усі ці форми моральної свідомості об'єднані в логічну систему, яка уможливіє не тільки прагматичну потребу наказувати, але й певним чином мотивувати й оцінювати моральну дію, у формі заповідей. Заповідь – „1. Релігійний або євангельський вислів-наказ, вислів-повчання морально-побутового характеру. 2. перен. Суворе правило поведінки, неухильний обов'язок” [2, с. 320]. Важливе значення для їх відтворення мають імперативні конструкції як експресивні синтаксичні засоби,

які не були ще об'єктом вивчення у такому спрямуванні. Тому запропоновану тему статті вважаємо **актуальною**.

Загально визнаними принципами лінгвістичних досліджень кінця ХХ – початку ХХІ століття є антропоцентризм, функціоналізм і прагматизм. Вони стали підвалиною для формування когнітивно-дискурсивної парадигми, у руслі якої і проводяться сучасні лінгвістичні дослідження, в тім числі й у царині сучасного художнього дискурсу, зокрема, експресивного синтаксису як засобу, притаманного для сучасних художніх творів.

Метою пропонованої статті є визначення когнітивної природи імперативних конструкцій як засобу експресивного синтаксису у системі відтворення морально-етичних норм в сучасному художньому дискурсі Галини Тарасюк.

Завдання статті:

– визначити когнітивну специфіку засобів відтворення основ християнської моралі у кодексі Великої Жінки від Галини Тарасюк;

– виявити характерні особливості конструкцій експресивного синтаксису, використаних авторкою для формулювання ідей „заповідей”.

Сучасне письменство є явищем складним та неоднозначним, проте, безперечно, художній процес відбувається дуже динамічно. І саме жіночі тексти значною мірою визначають обличчя сучасної української літератури. Цілком правомірною є думка Г. Улюри щодо того, що жінки-прозаїки – знакове і певною мірою передбачуване явище, зумовлене специфікою сучасного літературного процесу як постколоніального етапу буття національної літератури [6].

Когнітивно-дискурсивна парадигма, як зазначає І. Шевченко, „виходить із філософського тлумачення когніції на ґрунті людського досвіду й системно-діяльнісного розуміння вербальної взаємодії, мовної свідомості, мови; вона націлена на інтегральне вивчення ментальних і мовленнєво-комунікативних процесів і використовує широкий набір методів і методик когнітивістики й прагматики, суміжних дисциплін” [8, с. 10]. Тобто, сутність когнітивно-дискурсивної парадигми полягає у синтезі здобутків когнітивістики і прагматики.

П. Селігей підкреслює, що „широка гама почуттів – від любові до ненависті – засвідчує глибинну вкоріненість мови в духовне ество людини і вкотре доводить, що мова є значно вагомішим феноменом, аніж просто засобом спілкування” [4, с. 16]. Таким є художнє творіння Галини Тарасюк **„Любов і гріх Марії Магдалини”** – вибране з прози і поезії, куди увійшов і роман „Смерть – сестра моєї самотності”. У романі авторка простежує Україну на зламі епох і формацій через долю літераторок – Лариси Кириченко, репресованої за націоналістичні ідеї, і її візаві – Олександри Рибенко-Ясінської, метою життя котрої є сповідання своїх “християнсько-моральних заповідей”, чи “антизаповідей”. Адже моральна цінність — це життя за законами християнської моралі. Саме християнська мораль містить у собі моральний закон для всіх – імперативи у вигляді Заповідей Божих, стосується правил поведінки. Тому, справедливо претендуючи на універсальність, мораль здатна об'єднати довкола себе всіх. Михайло Сидоржевський, підводячи підсумки роботи чергового засідання столичних публіцистів, виразив упевненість, що роман „Сестра моєї самотності”, як і вся творчість Галини Тарасюк, для наступних поколінь українців буде одним із джерел правдивої інформації про наш час, а для нас, сучасників, саме подібні твори творчої, мислячої інтелігенції є взірцем спротиву масованому наступу на нашу ідентичність манкуртизації і глобалізації, з нав'язуванням чужих і отруйних ідеологем і міфологем, засобом стримування того бездуховного сміття, яке нас завалює.

У центрі нашої уваги перебуває художній дискурс, невід'ємною рисою якого є експресивний синтаксис. Для успішного дослідження феномена експресивного синтаксису, засобів його вираження в сучасному українському художньому дискурсі необхідно уточнити сенс і обсяг поняття „експресивний синтаксис”. Питання про експресивний синтаксис уперше сформулював Ш. Баллі, який вважав афективний фактор (експресивний) обов'язковим компонентом будь-якого висловлювання. До проблеми експресивного синтаксису також зверталися В. Виноградов, Л. Щерба, А. Сковородников, Ю. Ванников, А. Загнітко, С. Марич, Л. Конюхова, Г. Коцюбовська, В. Мороз тощо. Проте розмежування емоційного й експресивного на синтаксичному рівні є справою нелегкою. Підтримуємо думку тих лінгвістів, котрі вважають, що поняття експресивного синтаксису переважно слід пов'язувати із писемним мовленням, яким є художній дискурс. Але писемне мовлення є вторинним і перебуває під значним впливом усного. Перелік експресивних

синтаксичних конструкцій сьогодні ще не визначений остаточно, думається, що він не може бути визначений і в майбутньому, тому що у конкретному художньому дискурсі носієм експресивної ідеї може стати будь-яка морфологічна категорія, будь-які особливості синтаксичної структури фрази, адже все програмується темою тексту, індивідуальним стилем письменника, його намірами, ситуацією творчості і сприйняття тексту, національно-культурним компонентом [1].

Експресивні можливості синтаксису – безмежні, яскраві, розкривають все нові напрямки для вивчення. Відмітним у цьому плані є „**Монолог-сповідь**” героїні Галини Тарасюк Олександри Рибенко-Ясінської: „*Мої секрети – мої заповіді. Я їх сповідаю. Живу по них. І майже завжди – виграю. Хоча мені більше імponує визначення: перемагаю*” [5, с. 11].

Спостерігаємо, що інгерентна (лат. *inhaerens; inhaerentis* – що прилипнув) експресивність – внутрішньо притаманна висловлюванню як одиниці мови. Таку функцію виконує імператив як експресивний синтаксичний засіб. Традиційно імператив тлумачать як спосіб, яким виражено волю мовця, що спонукає співбесідника стати виконавцем дії. Семантична структура імперативу охоплює такі категоріальні значення: присутність мовця й адресата, наявність волевиявлення, що іде від мовця й спрямовується на співбесідника, футурально-презентна перспектива. Усі ці компоненти можна назвати диференційними ознаками чи то диференційними семами категорії наказового способу. Сему волевиявлення можна визнати домінантою семантичного змісту імперативу. Імператив не можна вважати заміником дещо іншої семантичної категорії у тому разі, якщо він зберігає у тій чи тій позиції усі свої семантичні диференційні ознаки й не нейтралізує жодного свого граматичного смислу.

Імперативні форми, утративши диференційні ознаки за відповідної позиції у контексті, який позбавляє їх типової для них ситуації, втрачають свою категоріальну семантику і набувають різноманітних переносних значень. За транспозиції імперативу контекст суперечить значенню форми і не виражає волевиявлення.

Імператив, окрім апелятивної функції, може вживатися для вираження повинності, можливості, неможливості, несподіванки, неочікуваної дії, передавати відтінки здивування, захоплення, незадоволення, погрози, а також реалізовувати цільові й інші значення. На думку В. Граб'є, „завдячуючи вживанню імперативу, мовець досягає більшої експресивності повідомлюваного, виражає своє суб'єктивне, зокрема, оцінне, відношення до дії. В контексті, у якому імператив замінює інший спосіб, він завжди експресивніший від інших способів модального вираження. Отож, мовець може вжити імператив чи то для висловлювання своєї волі, чи то для надання повідомлюваному особливого колориту” [4, с. 106]. Тому, думаємо, „антизаповіді” у художньому дискурсі Галини Тарасюк мають форму імперативів, що підкреслює глибоку переконаність героїні саме у дотриманні такої поведінки, як-от:

Заповіді:

1. *Повна секретність дій і вчинків.* „От вам і перший мій маленький секрет, перша моя свята заповідь: повна секретність дій і вчинків. Жодних референдумів. Навіть сімейних. Я сама собі радник і порадник. Сама. Нема в мене порадників, але нема і зрадників. А сама я собі, на щастя, не ворог” [5, с. 11].

2. *Не зраджуй собі.* „Відповідно, друга заповідь – не зраджуй собі ні за яких обставин, ні під якими тортурами” [5, с. 11].

3. *Жодного сумніву.* „Жодного сумніву – третя моя заповідь. Бо в тому, хто сумнівається, сумніваються інші. А хто під сумнівом, той ніколи не стане переможцем. Ніде, ніколи, ні в чому! Юрба шанує впевнених – навіть мерзотників, навіть фарисеїв, навіть лицемірів!” [5, с. 12].

4. *Бережись рукопашної з чесними дурнями.* „Отож, четверта заповідь – бережись рукопашної з чесними дурнями. Мудрі ще до твого народження придумали інші методи боротьби: підступні, підколотні – зате безпрограшні” [5, с. 12].

5. *Не жалій.* „П'ята заповідь – не жалій. Нікого. Жалість, як і доброта, – непростиме глупство” [5, с. 12].

6. *Намагайся шокувати непередбаченістю.* „Отож, шоста заповідь – намагайся шокувати непередбаченістю” [5, с. 12].

7. *Ані найменшого ні з ким панібратства.* „От вам і сьома заповідь – ані найменшого ні з ким панібратства” [5, с. 13].

8. *Обіцяй і не виконуй обіцянок.* „Де йому, тоді ще простій затичці на університетській кафедрі, було знати, що восьма твоя заповідь – небов'язковість: обіцяй і не виконуй обіцянок” [5, с. 13].

9. *Поспішай взяти своє.* „Тому-то, найдорожча моя, пильно тримайся дев'ятої своєї заповіді: поспішай взяти своє”. *Ніяких друзів, тим більше подруг і сентиментів щодо них.* „У наших лісочку-гайочку діє священний неписаний закон, себто твоя дев'ята заповідь: ніяких друзів, тим більше подруг і сентиментів щодо них” [5, с. 13].

10. *Збудуй собі фортецю.* „От ми й дійшли до десятої заповіді, яка гласить категорично: збудуй собі фортецю!” [5, с. 14].

11. *Вийти заміж.* „Одинадцята заповідь перепала тобі від матері, Ще в колисці ти знала: жінка. Яка бажає чогось досягнути в цьому мерзенному, скроєному і пошитому на чоловічий манер світі, повинна вийти заміж” [5, с. 14].

12. *Вміти тримати спину.* „О, золота заповідь від свекрухи. Дванадцята. А ти й не відала, що головне в житті: тримати спину...” [5, с. 15].

13. *Шануй батька свого і матір свою.* „І недаремно ж від вдячності судьбі тринадцятою заповіддю в кодексі Великої Жінки вписана християнська: шануй батька свого і матір свою...” [5, с. 15].

Отож, художній дискурс допомагає глибше вивчити мовні константи в їхньому мовленнєвому втіленні. Експресивне мовлення виражає психологічний стан мовця, а в художньому дискурсі арсенал експресивних мовних засобів використовується, зокрема, для імітації емоційно забарвленого мовлення, вираження мовної свідомості.

Зроблені нами попередні висновки, що узагальнюють дані сучасних лінгвістичних концепцій щодо експресивних синтаксичних конструкцій в художньому дискурсі, можуть стати об'єктом майбутнього комплексного дослідження різних засобів експресивного синтаксису.

Література

1. Вежбицкая А. К. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культурно-специфических контекстах / А. К. Вежбицкая. – М. : Мысль, 1993. – 206 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Грабье В. Семантика русского императива / В. Грабье // Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками / В. Грабье. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – С. 105–127.
4. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / Пилип Селігей. – К. : Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2012. – 118 с.
5. Тарасюк Галина. Любов і гріх Марії Магдалини: Маленькі романи. Новели. Поезія / Галина Тарасюк. – Чернівці : Чернівецька обласна друкарня. – Б/р. – 384 с.
6. Улюра Г. А. Жіноча творчість як чинник вестернізації в російській літературі XVIII ст. [текст] : автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня канд. філолог. наук : 10.01.02 – російська література / Г. А. Улюра; Національна Академія наук України Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Ін-тут літератури ім. Т.Г.Шевченка, 2002. – 20 с.
7. Хомяков А. С. Сочинения в двух томах / А. С. Хомяков. – М. : Московский философский фонд, Ледиум, Журнал „Вопросы философии”, 1994. – 1070 с.
8. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / під загальн. ред. Шевченко І. С.: монографія. – Х. : Константа, 2005. – С. 9–20.